

TOPONIMIKA VA LINGVISTIK TADQIQOTLAR YO'NALISHI XUSUSIYATLARI TAVSIFI

*Navoiy davlat konchilik va
texnologiyalar universiteti
dotsenti v.b. N.U.Ganiyev
nurbek-ganiev@mail.ru*
Talaba: **Botirov D.B.** 20-23 Met;
Djangirova S.N. 14-23 EE

Annotatsiya: Maqolada "O'zbek nomshunosligi"dagi tahlillar talqini asosida toponimik tahlil jarayoni bayon etilgan. Lingvistikadagi tahlillar bilan nomshunoslikdagi tahlillarning farqi asoslangan. Bugungi kunda toponimlar yuzasida amalga oshiriladigan toponimik tahlillar tilshunoslikdagi tahlillardan tubdan farq qilishi talqin etilgan va ma'lum bir umumlashmaga keltirilgan.

Kalit so'zlar: toponim; toponimik tahlil; toponimik tahlilga xos me'yor va talablar; lingvistik, izohli, ta'birli, etimologik, tarixiy, geografik, etnografik, geologik, psixologik va falsafiy tahlillar.

"Toponimika" so'zi lotin tilidan olingan bo'lib, topos - yer, nomo - ism, nom so'zlarining ifodasini berib, joy nomlari haqidagi fan, geografik atama va nomlar haqidagi ta'limotdir.

Ushbu fanning maqsadi geografik atama va nomlarni o'rganish, ularning o'ziga xos belgilarini aniqlash, atama va nomlarning vujudga kelishi, mohiyatini tahlil qilishdan iborat. Muayyan tildagi geografik nomlarni to'plash, ularni rivojlanishini o'rganish, areallarini aniqlash, nomlarning leksik-sematik, grammatik xususiyatlarini yoritish, toponimik lug'atlar tuzish, joy nomlari transkripsiyasi singari muammolar biln shug'ullanish ushbu fanning vazifasi hisoblanadi.

XX asrning o'rtalarida toponimika sohasini o'rganishda va uning taraqqiyot tamoyillarini tavsiflashda katta burilish davri bo'ldi. Shu davrdan boshlab toponimlarni o'rganishda ilgarigiday, faqat bir guruh olimlar emas, balki bir qancha olimlar qatnashdi. Markaziy Osiyo va O'zbekiston toponimlarini o'rganishda V.V.Bartold, E.M.Murzayev va boshqalarning tadqiqotlari diqqatga sazovordir.

O'zbekiston respublikasi toponimlarini, jumladan, Markaziy Osiyodagi toponimlar ham joy nomlarining kelib chiqish tarixini, etnonimlarini hamda geografik obyektlari terminlarini o'rganishda o'zbek olimlari ulkan hissa qo'shdilar. Bu sohada tarixchilardan Y.G'.G'ulomov, V.N.Nabiyev, Q.Rajabov,

R.Maqsudov, A.R.Muhammadjonov; filshunos-lingvistlardan E.Begmatov, T.Nafasov, S.Qorayev, F.A. Abdullayev, S.Ibrohimov, H.Zaripov, H.Doniyorov (etnonimlar), R.Qo'ng'urov, T.Nafasov, B.O'rinboyev; geograf olimlardan H.Hasanov, S.Qorayev va boshqalarning ishlarini keltirishimiz mumkin [1.36189]. Faqat O'zbekiston olimlari emas, balki qo'shni respublika olimlari ham toponimlarni o'rganishga o'zlarining munosib hissalarini qo'shdilar: G'.Qo'ng'ashboyev, A.Abdurahmonov, E.Ko'ychiboyev, A.G'afurov, Sh.Ataniyazov va boshqa toponimist olimlarning tadqiqotlari hozir ham o'z dolzarbligini yo'qotgan emas. Mazkur mavzu yuzasidan bir qancha fundamental tadqiqotlarni misol keltirishimiz mumkin. Bu sohada bir qancha ilmiy konferensiyalar tashkil etilgan [1.36-189]. Masalaga lingvistik tomondan yondashadigan bo'lsak, toponimlar ham til lug'at fondining bir qismi hisoblanadi. Shu bilan birgalikda, joy nomlari til birliklarining tilning boshqa qatlamlaridan farq qiladigan tomonlari bor. O'zbek toponimlarning tarkibiy qismida boshqa qardosh tillardagi kabi polikomponentli (ko'p tarkibli) xususiyatga ega ekanligi tadqiqotimiz obyektida aniqlangan.

Qiziltepa tarixi bo'yicha faoliyat ko'rsatayotgan olimlar, jurnalistlar, tarixchilarning jalb qilinishi, mazkur mavzuni o'rganishga kirishishda eng asosiy tayanch manba hisoblanadi. Mustaqillikning ilk davrlaridan Rahim Maqsudov respublika tarixiy yogorliklarini loyihalash institutiga xat bilan chiqib, Xoja Hasan Andoqiy ramziy qabrlari ustiga quriladigan maqbara ustiga loyiha tayyorlashni so'raydi. Bu sa'y-harakatlar natijasida Xoja Boyazid Bistomiy va, keyin esa, Xoja Hasan Andoqiy maqbarasi qurildi. R.Maqsudov va Q.Rajabovlar "Qiziltepa tarixi" kitobida, Qiziltepa tumanida bunday ziyoratgohlarning kam emasligini bayon etadilar [4.176-305].

O'zbek toponimlarini o'rganish til tarixi va til nazariyasi uchun katta ahamiyatga ega. O'zbek toponimlarining regional xususiyatlariga ko'ra ko'pgina joy nomlari juda qadimiydir. Ibtidoiy yozma yodgorliklardan hozirgacha mavjud toponimlarning nomlanishida geografik nomlarning keyinroq uchraydigan shakllari va hozirgi talaffuzi bilan solishtirib, tilning lug'at tarkibida, so'zlarning dastlabki shaklda ro'y bergan o'zgarishlarni aniqlab, bilib olishimiz, shuningdek, bu manbalarni tadqiq obyektiga ilmiy jihatdan kiritishimiz joiz bo'ladi. Masalan, hozirgi Nurota toponimi bo'yicha, uning nomlanish tarixi bo'yicha bir qancha tadqiqotchilar ish olib borgan. O'.Oripov, E.Begmatov, R.Nuriddinova va boshqalarning tadqiqotlarida ular mazkur toponimni forscha-tojikcha etimoni bo'yicha tahlil qilishgan. Buxorolik tadqiqotchilar bu so'zni (toponimni) mo'g'ilcha "nuru" va o'zbekcha "tov" so'zlaridan tashkil topganligi haqida ma'lumot beradi. (S.Qorayev, T.Nafasov, va b.). tahlilda bu ikki so'zlar etimonida, etnografik ma'lum otlarda "tog'"

so'ziga bog'lanishini ta'kidlaydi [3.204]. Natijada Nur toponimi bora-bora Nurota yoki Nurato deb talqin qilina boshlagan. Bularga aniq ilmiy mezon kiritish uchun tadqiqotlarni chuqurlashtirish zarur. Keyingi davrda toponimiya tahlili va tavsifida til tarixi, lisoniy (lingvistik) xususiyatlari yuzasidan dalillar ko'p keltiriladi. Filologiya fanlari doktori, professor T.Enazarov tadqiqotlarida toponimlarning etimologik tarkibini ochishda dialektologiya bilan aloqadorligini ko'rsatish tavsiflanadi. Olimning olib borgan tadqiqotlarida toponimlarning ko'plik shaklida ishlatilish xususiyatlari juda ko'p uchrashi qayd etiladi. Til tarixi bo'yicha tadqiqotlarda o'zbek tilida toponimlarda ko'plik qo'shimchalari u qadar keng emas.

-lar affiksi

Bu affiks kontekstda noma'lum ko'plikni, hurmatni, biron fikrni ta'kidlashni, mavhum tushunchani aniqlashtirishni, umumiylikni, takroni bildiradi. Toponimiya bo'yicha kuzatishlar ko'rsatadiki, -lar affiksi faqat kishilar bilan bog'liq toponim yasashi haqida ma'lumot beriladi. Arablar, Beklar, Boylar, Parchalar (Ishtixon tumani), Zargarlar, Shayxlar (Ishtixon tumani). Ayrim toponimik nomlar orasida Shag'allar (chiyabo'ri), Qarg'alar kabi toponimlar uchraydi. Ishga yuzaki yondoshganimizda hayvon nomlaridan tarkib topgan degan degan xulosa bor. Lekin masalaning mohiyati unday emas, aslida: ko'ppak, shag'al (chiyabo'ri), qarg'a degan ilgari urug', qabila nomlari bo'lgan [2.67-78].

FORS-TOJIKCHA -ON AFFIKSI

-on affiksli, asosan, ko'plik ma'nosida kelib, turli urug' va millatlarning nomini ifodalovchi joy nomlariga juda ko'plab uchrashi ma'lum. Masalan, Arabon, Tojikon, Mang'iton. Bundan tashqari hunar-kasbga oid toponimlar ham mavjud: Kosagaron, So'zangaron va boshqalar [2.67-78].

Umuman olganda, toponimika til haqidagi fanlar tizimiga mansub bo'lib, tilshunoslikning bir tarmog'i sifatida qaraladi. Ular – muayyan hududda tarkib topadi, geografik qonuniyatlar, tushunchalar va terminlarni aks ettiradi.

ADABIYOTLAR:

1. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining etimologik lug'ati. T.: "Universitet", 2000, 600 b.
2. Enazarov T.J. O'zbekiston toponimlari: lug'aviy asoslari, va etimologik tadqiqi. Filologiya fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. T.: 2006, 46-b.
3. Qorayev S. Geografik nomlar ma'nosi. T.: 1978, 204 b.
4. Rahim Maqsudov, Qahramon Rajabov. Qiziltepa tarixi. Toshkent. "Tamaddun" nashriyoti. 2015.